

Ulkopolitiikkaa Oistrahin ja Otsin tahdissa

Heikki Poroila

”Te olette valloittaneet meidät!” Taide Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa 1944–1960. Simo Mikkonen 2019. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. ISBN 978-951-858-129-4

Toisen maailmansodan päätyttyä Suomi oli tilanteessa, jossa sen oli hyväksyttävä voittajavaltion, suurvalta Neuvostoliiton ulkopoliitiikka paketina, josta ei sopinut ruveta valitsemaan itselle mieluisimpia osia. Poliittisen historian harrastajat voivat luetella tunnettuja ja tuttuja tapahtumia, jotka sodan hävinnyt osapuoli joutui hyväksymään, kuten sotakorvaukset, Porkkalan alueen vuokraamisen, sotasyllisyysoikeudenkäynnit ja fasisistiksi määriteltyjen järjestöjen lakkauttamisen.

Neuvostoliiton – tai Stalinin – ulkopoliittisessa ajattelussa oli kuitenkin myös muita puolia, jotka tunnetaan huonommin. Kun isoimmat asiat oli saatu ratkaistua, Neuvostoliitto alkoi määrätietoisesti, vaikkakin oikukkaasti ja läpinäkymättömästi rakentaa vuosien 1918–1944 aikana jokseenkin olemattomiin kuihtuneita kulttuurisuhteita Suomeen päin.

Tavoitteena oli selkeästi sekä edistää konkreettisesti Neuvostoliiton ajankohtaisia ulkopoliittisia pyrkimyksiä että parantaa yleisellä tasolla neuvostovaltion mainetta taiteiden ja kulttuurin avulla.

Tämän prosessin yhtä juonetta avaa dosentti Simo Mikkosen tuore, laajaan lähdeaineistoon perustuva tutkimus, joka pureutuu vuosiin 1944–1960 ja keskittyy lähinnä musiikkiin ja tanssitaiteeseen. Molemmat rajaukset ovat tutkimusteknisesti perusteltuja, vaikka aihepiiristä kiinnostuneen kannalta ratkaisu on varsin turhauttava. Prosessihan jatkui Neuvostoliiton romahdukseen asti, ja useimmille nykylukijoille lienevät kulttuuriyhteistyön tuoremmat vaiheet 1970- ja 1980-luvuilla tutumpia kuin sodanjälkeiset vuodet. Tutkimuksen alaotsikko lupaa enemmän kuin antaa, sillä muita taiteita korkeintaan hipaistaan. Mikkonen perustelee Neuvostoliitolle tärkeän elokuvakulttuurin puuttumisen asiallisesti – se olisi yksinään erillistutkimuksen arvoinen –, mutta rajaus vaikuttaa vääjäämättä mahdollisuuksiin tehdä tutkimustulosten perusteella yleispäteviä arvioita kulttuurisen yhteistyön ja ulkopoliitiikan keskinäisyydestä.

Simo Mikkonen on erikoistunut Venäjän ja Neuvostoliiton historiaan. Hänen väitöskirjansa vuodelta 2007 käsitteli Stalinin kauden kulttuuripolitiikkaa, tällöinkin lähinnä musiikin näkökulmasta. Mikkonen on myös toiminut Suomen Akatemian tutkijana vuosina 2014-2019, ja käsillä olevaa tutkimusta varten hän on voinut tehdä merkittävän paljon arkistotyötä myös Pietarissa ja Moskovassa. Julkisten tietojen mukaan Mikkonen on toiminut myös UMO Jazz Orchestran tiedottajana 2000-luvun alussa. Jää kuitenkin epäselväksi, onko hän tässä roolissa tai muuten hankkinut syvempää musiikkiin liittyvää koulutusta. Jotkut tutkimuksen terminologiaan liittyvät ratkaisut (bassolaulaja on ”basisti” sivulla 73 ja orkesterin äänilehdistä puhutaan epämääräisesti ”nuotteina”) viittaavat siihen, ettei Mikkosen suhde musiikkiin ole yhtä läheinen kuin historiaan.

Mikkonen kirjoittaa selkeästi ja asiallisesti, joskin myös aika kuivasti ja kaikkea dramatiikkaa vältellen. Aihepiirin tuottamiin väistämättömiin ideologisiin vastakkainasetteluihin hän on ottanut järkevästi neutraalin tutkijan näkökulman. Suhtautumisessa suomalaisiin vasemmiston toimijoihin voi ehkä nähdä jonkinlaista kunnianhimottomuutta, joka tosin voi selittyä myös lähdeaineiston vähäisellä informaatioisällöllä. Tuntuu kuitenkin hiukan oudolta, ettei kirjan aihepiirin kannalta keskeisen suomalaisen osapuolen eli Suomi–Neuvostoliitto-Seuran puolelta nouse esiin oikeastaan keitään nimeltä mainittuja henkilöitä, vaan toimijana on aina vain anonyymi ja kasvoton ”SNS”. Toimijoiden nimeäminen olisi ollut hyvä palvelus lukijalle senkin takia, ettei SNS:n henkilökunta sodanjälkeisinä alkuvuosina varmaankaan ole useimmille lukijoille lainkaan tuttua.

Kirjan lähdeluettelot, viitteet ja hakemistot ovat erinomaisessa kunnossa. Venäjänkielisten nimien translitterointi on poikkeuksellisen huolellisesti tehty ja noudattaa suomalaisille tuttua perinteistä standardia. Tutkimuksen valtavan henkilögallerian hahmottamista olisi ehkä voinut parantaa nimen ensimmäisen esiintymän korostamisella. Valitettava ratkaisu on ollut jättää tekstissä esiintyvät rahasummat (markat ja ruplat) varustamatta niiden nykyarvoa heijastavalla eurosummalla. Kun tutkimuksessa liikutaan koko ajan ajassa ennen suurta rahaudistusta 1963, jolloin kaikista summista pudotettiin kaksi nollaa, saattavat tekstin miljoonat näyttäytyä merkittävästi suurempina summina kuin mitä ne todellisuudessa olivat. Esimerkiksi vuoden 1950 miljoona vastasi vuoden 2018 noin 40 000 euroa. Kirjan pitkä syntyhistoria näkyy ajoittain asioiden toistamisena, minkä kokenut kustannustoimittaja olisi uskoakseni voinut karsia pois.

Amatöörit taiteilijoiden asialla

Mikkonen osoittaa mielenkiintoisella tavalla, kuinka amatöörimäistä ja kokematon kulttuurivaihto oli sekä Suomen että Neuvostoliiton puolella varsinkin 1940-luvun aikana. Suomessa asia haluttiin pitää tiukasti SNS:n käsissä, vaikkei järjestöllä ollut minkäänlaista osaamista taiteen viennissä tai tuonnissa. Kokemuksesta tietysti oppi, mutta kun vaakakupissa oli varsinkin toiminnan al-

kuvaiheissa myös raha (SNS sai yleensä pitää konserttien tulot itsellään, vaikka Neuvostoliitto vastasi taiteilijoittensa kustannuksista), halua Fazerin konserttitoimiston kaltaisten ammattilaisten päästämiseen asioita hoitamaan ei juuri ollut.

Neuvostoliiton puolella oli resursseja ja osaamista itse asiassa eli taidemusiikin ja baletin esitysten järjestämisessä, mutta koko Stalinin kauden jatkunut sulkeutuneisuus oli tehnyt neuvostoliittolaisista huonoja amatöörejä kaikissa ulkomaisiin kulttuurisuhteisiin liittyvissä asioissa. Toki joukossa oli myös osaajia, mutta kuten Mikkonen monin esimerkein osoittaa, heillä oli harvoin viimeistä sanaa ratkaisuja tehtäessä. Useimmiten kuitenkin toteutui vanha sanonta eli mikään ei mennyt suunnitelmien mukaan, mutta useimmat asiat loppujen lopuksi järjestäytyivät jollain lailla.

Hyvin mielenkiintoinen näkökulma, jonka Mikkonen toistuvasti tuo esiin, on Neuvostoliiton tarjoamien taiteilijoiden korkea taso. Vaikka tavoitteena oli epäilemättä myös näyttää vain parasta, tasoero oli silti tosiasia. Sen panivat merkille myös suomalaiset asiantuntijat, jotka ymmärsivät ylistää Suomeen saatujen laulajien, viulutaiteilijoiden ja tanssijoiden huikeaa ammattitaitoa. Suomi oli 1940-luvun puolivälissä sodan hävinnyt Euroopan pohjoisreunan valtio, jonka yhteydet maailman kulttuurikeskuksiin olivat vähäisiä ja Saksan häviön takia tavanomaistakin heikommät. Nuoren tasavallan luovat ja esiintyvät taiteilijat eivät olleet maailmanluokan tasoa Sibeliusta lukuun ottamatta.

Mikkonen antaa ymmärtää, että Neuvostoliiton taiteilijoiden vastaanotto riippui myös siitä, kuka tilaisuuksia järjesti ja mitä niissä esitettiin. Kun asialla oli SNS ja ohjelmisto oli sekalaista sirkuksesta balettiin ja kansanlauluista ooppera-aarioihin, porvarilehdistö ei nähnyt erityistä syytä kirjoittaa konserteista tai niiden taiteilijoista. Tilanne muuttui, kun konsertit keskittyivät taidemusiikkiin, lavalle saatiin oman alansa huippuvieraita ja järjestämässä oli esimerkiksi Helsingin kaupunginorkesteri tai Kansallisooppera. Silloin ylistystä tuli myös lehdistön oikealta laidalta.

Suurvallalla on suurvallan elkeet ja aiheet

Mikkonen erittelee uskottavasti ja perusteellisesti sekä Suomen että Neuvostoliiton motiiveja, jotka olivat molemmilla varsin monimutkaisia. Suomen ulkopolitiittisella johdolla, vaikka ei kaikilla kansalaisilla tai edes puolueilla, oli selkeä pyrkimys osoittaa Neuvostoliiton johdolle, että suomalaiset haluavat hyvät suhteet suurvaltanaapuriin ja irrottautua sotaa edeltäneestä epäluulon ja torjunnan politiikasta. Paasikiven ja Kekkonen johdolla toteutettu ”suomettumisen” politiikka näkyi siinä, ettei Neuvostoliittoa kritisoitu kulttuurivaihdon kaltaisen asian puitteissa edes silloin, kun siihen olisi ollut perusteltuja syitä. Jatkuvat viime hetken muutokset ja epävarmuus kiusasivat tasapuolisesti sekä SNS:n että ammattimaisten konserttienjärjestäjien elämää, mutta siitä ei tehty numeroa.

Mikkosen mukaan suomalaisten motiivi ei kuitenkaan ollut missään tapauksessa vain ystävyyden teeskentelyä. Korkeatasoinen neuvostotaide ja -viihde

kelpasi sodan näännyttämille suomalaisille erittäin hyvin, ja varsinkin 1940-luvulla tapahtumien osanottajamäärät olivat valtavia. SKP:n ja SKDL:n suunnalla kulttuuriyhteistyö Neuvostoliiton kanssa oli voimakkaan ideologisesti motivoitunutta, samoin kuten vastakkaisella poliittisella laidalla pyrittiin yhteistyötä hankaloittamaan ja sen sijaan suosimaan länsieurooppalaisia ja yhdysvaltalaisia toimijoita. Lopputulos oli jonkinlainen toimijoista riippumaton kompromissi, jonka seurauksena Suomeen virtasi epätasaisesti, mutta silti jatkuvasti korkeatasoista taidetta ja kulttuuria, joka otettiin täällä mielihyvin vastaan.

Missä määrin Neuvostoliiton motiivit olivat mitään muuta kuin ulkopoliittista laskelmointia, jää osittain avoimeksi. Mikkonen korostaa, että neuvostoliittolaiset säveltäjät ja taiteilijat olivat osittain jo kosmopoliittisempia kuin useimmat suomalaiset, minkä lisäksi tietysti jokainen mahdollisuus päästä matkustamaan Stalinin sulkemasta maasta oli tervetullut. Tutustuminen naapurimaan kollegoihin ei välttämättä ollut neuvostoviranomaisten motiivien joukossa, mutta sitäkin tapahtui. Suurimmilla taiteilijoilla kuten Igor ja David Oistrahilla tai Georg Otsilla oli myös selvästi vapaampi asema kuin pienemmillä kyvyillä, vaikka jokainen joutui alistumaan neuvostobyrokratian määräyksiin kuten luovuttamaan palkkiensa valtiolle. Hehän saivat kotimaassaan säännöllistä palkkaa, joten Suomen palkkiot kuuluivat valtiolle.

Kun Mikkosen huolellisesti kronikoimaan vierailuohjelmien historiaa tarkastelee kokonaisuutena, on mahdotonta välttää vaikutelmaa, että Neuvostoliiton toimia sääteli aina ensi sijassa poliittinen tarkoituksenmukaisuus. Varsinkin 1940-luvulla, mutta myös vielä 1956 Kekkonen presidentiksi valinnan edellä Suomeen tuli aina vaalien alla korkeatasoisia esiintyjä. Neuvostoliitto pyrki selkeästi esiintymään edukseen ja tukemaan sillä lailla lähinnä SKDL:n vaalityötä. Mikkonen kuitenkin korostaa, että vastoin oletuksia neuvostoliittolaisten Suomeen tuomat ohjelmat olivat sisällöllisesti hyvin epäpoliittisia, eikä esimerkiksi neuvostoliittolaisten säveltäjien tuotantoa pyritty väkisin esityttämään. Tässä asenteessa voi nähdä pitkäjänteistä suunnittelua, joka poikkesi selkeästi siitä yksinkertaisesta propagandasta, jota Neuvostoliiton omassa lehdistössä ja televisiossa esitettiin.

Kulttuuri on vahva ase

Simo Mikkosen tutkimus osoittaa, kuinka vakavasti myös suurvalta Neuvostoliitto suhtautui kulttuuriin ja strategisesti tärkeään pieneen naapurimaahansa, joka hävitystä sodasta huolimatta jäi Neuvostoliiton suoran valtapiirin ulkopuolelle. Kaikkine erikoisuuksineenkin taidemusiikin ja baletin aktiivinen vienti Suomeen katsottiin resurssoinnin arvoiseksi. Kun tutkimus päättyy jo vuoteen 1960, mitään yleistä johtopäätöstä toiminnan mielekkyydestä kummallekaan osapuolelle on mahdoton tehdä. Mikkosen perusteellinen selvitystyö antaa kuitenkin hyvin aineksia tutkia asiaa myös kolmella seuraavalla vuosikymmenellä.

Samalla kun Neuvostoliitto on käytännössä kadonnut nuorempien sukupolvien tietoisuudesta, elää sen vaikutus sodan jälkeen syntyneiden joukossa edelleen vahvana. Kulttuurivaihdon arkea tarkasti dokumentoivat tutkimukset ovat siksi hyvinkin tarpeen. Kannattaa myös muistaa, että vaikka Neuvostoliitto on vaihtunut Venäjäksi, meillä on edelleen naapurina suurvalta, jonka kanssa harjoitettava kulttuurinen vaihto ja muu yhteistyö ei ole merkityksetöntä. Ei ainakaan pitäisi olla. Rauhallinen yhteiselämä hyötyy aina siitä, että taide liikkuu vapaasti kaikkiin suuntiin.

Niille, jotka kirjaa eivät ole lukeneet, on lopuksi syytä avata Mikkosen kirjalleen valitsema otsikko. Tarinan mukaan näin huudahti Yleisradion tuore tai tuleva johtaja Hella Wuolijoki kukittaessaan tammikuussa 1945 Helsingissä konsertoineen Puna-armeijan kuoron edustajia. Emme tiedä, halusiko Wuolijoki tietoisesti harrastaa sanaleikkiä, mutta aivan varmasti hän ja muut paikalla olleet ottivat Puna-armeijan valloituksen vastaan mieluummin musiikin muodossa.

FM Heikki Poroila (heikki.poroila@gmail.com) on eläkkeellä oleva musiikkikirjastonhoitaja ja tietokirjoittaja. Säveltäjien teosluettelot ovat hänen erityinen kiinnostuksensa kohde.